

Xıdır Nəbi nəğmələrinin variativ xüsusiyyətləri

Məsələnin qoyuluşu: Xıdır Nəbi haqqında müxtəlif folklor mühitlərində nəğmələr vardır. Həmin nəğmələr Xızır Nəbu obrazı, onunla bağlı kult haqqında qiymətli məlumatlar verir. Bu nəğmələr əsas motivləri baxımından biri-birini, demək olar ki, təkrarlayır. Lakin Qazax bölgəsindən toplanmış nəğmə daha geniş həcmli olmaqla Xıdır Nəbu haqqında daha ətraflı bilgiler təqdim edir.

İşin məqsədi: Tədqiqatın aparılmasında əsas məqsəd Xıdır Nəbi haqqında mərasim nəğmələrinin variativ xüsusiyyətlərini araşdırmaqdır.

Mərhum prof. Mürsəl Həkimov Qazax bölgəsində çox maraqlı Xıdır Nəbi nəğmələri toplamışdır. Bu nəğmə Xıdır Nəbi bayramının ritual-mifoloji semantikasi, o cümlədən onun Novruz bayramı ilə əlaqəsi və s. barəsində qiymətli bilgiler verir. Nəğmədə Xıdır Nəbiyə “baba” deyər müraciət olunur. Bu, onun nəbi kimi ölməzliyi ilə əlaqədardır. Azərbaycanın hər yerində övliyalara “baba”

deyər müraciət olunur. Müşahidələr göstərir ki, dünyasını dəyişmiş o şəxslərə baba deyilir ki, onlar sağlığında müqəddəs şəxslər kimi tanınmışdır və insanlar övliya babaların öldükədən sonra da onlara kömək etdiklərinə inanıb, dar ayaqda, çətinliyə düşəndə, problemləri olanda bu babalara kömək üçün müraciət etmişlər. Qazaxda oxunan nəğmədə də Xıdır da bir baba kimi eyni münasibət vardır. İnsanlar onun ölməz olduğuna, yazı gətirdiyinə, el-obaya bin-bərəkət verəcəyinə inanmışlar. M.Həkimov yazır ki, tərəkəmlər Xıdır Nəbilikdə, çərşənbə günlərində bir-birinə qovurma, qovud payı verib, üzlərinə-başlarına, döşlərinə pak su çiləyirlər. Xorla oxuyar-oxuya yallı gedirlər:

Xıdır-Xıdır sağ gözüm,
Xıdır baba sağ sözüüm.
Xıdır baba, elə var gətir,
Xıdır baba, bağ-bağçaya bar gətir.
Xıdır baba – qar baba,
Yağılara kor baba.
Xıdır baba, hay baba,
Yağılara vay baba.

Göründüyü kimi, insanlar Xıdır Nəbini özlərinin “sağ gözü” və “sağ sözü” adlandırırlar. Bu ifadələr ilk baxışda maraqlı qafiyələr kimi görünərsə də, dərin ritual-mifoloji semantikaya malikdir. Həmin ifadələrin əsasında mifoloji düşüncəyə məxsus sağ-sol dəyərləndirmə modeli durur. Mifoloji dünya modelində sağ tərəf – həyatı, işığı, xoşbəxtliyi, istiliyi, yazı, şirinliyi, bir sözlə – kosmosu, sol tərəf – ölümü, qaranlığı, bədbəxtliyi, soyuğu, qışı, acılığı, bir sözlə – xaosu bildirir. Bu baxımdan, nəğmədə Xıdır insanların sağ gözü və sağ sözü adlandırılması adamların ona həyatın, xoşbəxtliyin, işığın, istiliyin, yazın, bar-bərəkətin təmzi kimi baxmalarının ifadəsidir.

İnsanlar Xıdır babaya elə var-dövlət, bağ-bağçaya bar gətirmək üçün müraciət edirlər. Bu, Xıdır Nəbinin xeyir-bərəkətə bağlı məbud olduğunu birbaşa təsdiq edir. O, xeyirxah insanların çağırışını eşidib, onlara xeyir-bərəkət verdiyi kimi, bədhax insanlara, insanlığa düş-

mən olanlara heç nə vermir. Bu cəhətdən, “Yağılara kor baba” ifadəsi diqqəti xüsusi cəlb edir.

“Yağılara kor baba” Xıdır Nəbinin düşmənlərə qarşı kor olduğunu, yəni onların çağırışlarına heç bir əhəmiyyət verməyib, onlara tərəf baxmadığını bildirir. Ancaq bu ifadənin mifoloji semantikasi da vardır və belə düşünürük ki, “Yağılara kor baba” ifadəsinin “Xıdır-Xıdır sağ gözüm” ifadəsi ilə birbaşa bağlılığı vardır. Belə çıxır ki, Xıdırın sağ gözü – görün göz, sol gözü – görməyən gözdür. Sağ gözün – kosmosu, sol gözün – xaosu bildirdiyini yada salsaq, aydın olur ki, Xıdır xeyirxah, əməlisaleh insanlara sağ gözü ilə baxıb, onlara xeyir-bərəkət verdiyi kimi, bədhax, əyri-məhl insanlarda da sol gözü baxıb onlara bədbəxtlik gətirir. Nəğmədə Xıdırın yaxşı insanlara “hay baba, yağılara vay baba” adlandırılması da bunu təsdiq edir. “Hay baba” – hərfi mənada həyat yetişən, insanların harayını eşidən, onların çağırışına “hay verən” deməkdir.

“Vay” isə, bildiyimiz kimi, pis vəziyyətlə bağlı iki mənəmi ifadə edir:

1. İnsanların hər hansı qorxulu, pis vəziyyətdə qeyr-ixtiyari dedikləri “vay” nidası;

2. “Vay” – vay-şivən, yas mənasında. Məsələn, “Fılləkəsin evinə vay-şivən düşdü”.

Beləliklə, Xıdır baba yaxşı insanlara sağ gözü ilə baxıb, onların çağırışlarına “hay” verir, pis insanlara isə sol gözü – kor gözü ilə baxıb onlara “vay” verir.

Nəğmədə deyilir:

Kim Xıdırə pay verər,
Xıdır ona pay verər.

Bu bilgi insanlarla Xıdır arasındakı ritual (Xıdır Nəbi mərasiminin) vasitəsilə qurulan münasibətlərinin funksional strukturunu ortaya qoyur. Buradan aşağıdakılar aydın olur:

a) İnsanlarla Xıdır arasındakı münasibət xüsusi mexanizm vasitəsilə həyata keçir. Bu mexanizm “Xıdır Nəbi” mərasimidir. Həmin mərasim standart davranış formullarından ibarətdir.

(Davamı var)

*Şakir ALBALIYEV
AMEA Folklor İnstitutu,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent*